

Bruncvík se chápe slova. Marginálie k didaktickému využití hrdinů středověké literatury*

Vendula Rejzlová

Ústav pro českou literaturu AV ČR
rejzlova@ucl.cas.cz

Matouš Jaluška

Ústav pro českou literaturu AV ČR
jaluska@ucl.cas.cz

SYNOPSIS

Bruncvík Wants to Have a Say: Notes on the Didactic Use of Heroes from Medieval Literature

Teaching the thousand-year period of medieval European literature and six-hundred years of Old Czech literature in Czech secondary education is often confronted by two interrelated challenges: the subjects are traditionally taught through a chronological approach to literary history in the first year of school, while presenting language, literary genres, themes, and ideas that are distant and difficult to understand for contemporary readers, particularly the target student group (15–16 years of age). A majority of teachers are unwilling to deal with old literature in their lessons. Can we find a way to modify and improve this practice? In this paper we try to grasp the perceived difficulty and otherness of this corpus in a constructive way and show that it can be productively used, for example, by moving away from the traditional chronological framework and focusing on probing texts (especially narratives) that link the present to the past. We show this possibility through the example of the story of Bruncvík, comparing its medieval version to a more recent version by Alois Jirásek in his *Staré pověsti české* (Legends of Old Bohemia).

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Staročeská literatura; medievalismus; didaktika literatury; rytířská epika; naratologie; Kronika o Bruncvíkovi; Alois Jirásek / old Czech literature; medievalism; didactics of literature; chivalric epic; narratology; Chronicle of Bruncvík; Alois Jirásek.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2023.2.6>

* Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky 23-07559S: Účinnost slova ve středověké bohemikální literatuře. Při práci byla použita data Vokabuláře webového, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101), a výzkumná infrastruktura Česká literární bibliografie (kód ORJ 90243). Studii připisujeme památce Ivy Krejčové.

I.

V následujících úvahách o možnostech didaktiky starší literatury a o hodnotě čtení středověkých děl na středních školách vycházíme z přesvědčení, že uchopení středověku v našem prostředí osciluje mezi dvěma póly. Na jedné straně je to pól přivlastnění. Při pohledu z něj se středověk vyjeví jako živný substrát našich vlastních mentálních schémat či společenských institucí, bude „hluboce zakořeněn v každém z nás“ (Nodl 2015, s. 34) jako bod zrodu evropských národů, „národních literatur“ (Spunar 1995, s. 161) a vůbec naší identity. Proti němu stojí pól jinakosti, „alterity“, na němž se středověk stává světem uspořádaným docela jinak, než je ten náš (pro pedagogické prostředí srov. např. Pelcová 2019). K této polarizaci dochází nejpozději v době vzniku medievistiky jakožto zvláštního oboru uvnitř zavedených disciplín historie, filologie či dějin umění v 19. století, a přestože lze v dějinách vědy označit období, v nichž jeden z pólů dominuje (jak to pro angloamerické prostředí činí např. Freedman — Spiegel 1998), ten druhý nikdy nemizí. Pohybuje se mezi nimi i pedagog, pokud přistoupí ke středověké látce.

Podobnou polaritu je možné shledat i u jiných epoch kulturních dějin, ty jsou však v posledních desetiletích mnohem méně zastoupeny v obecně sdíleném diskurzu. Do této rozpravy středověk razantně vstupuje jednak díky textům, filmům či počítačovým hrám žánru fantasy, jehož obrazový idiom zůstává obecně středověký v závislosti na „prototypových textech“ typu Tolkienova *Pána prstenů* (Dědinová 2015 a 2018),¹ jednak prostřednictvím neobyčejně populárních historických románů, zejména detektivních, jejichž autoři, na prvním místě Vlastimil Vondruška, svou produkci doplňují úvahami s politickými implikacemi, středověk jako koncept všelijak instrumentalizují a tím pádem zviditelňují (srov. Šorm 2021). Popsaná polarita nás nutí k reakci: střetáme se s ní, jsme vedeni k přemýšlení o tom, v čem na středověk navazujeme a v čem nikoli. V odpovědi na takovou interpelaci se vzděláváme.

Vycházíme z anekdotické zkušenosti i z výzkumů školského kánonu (viz níže), které ukazují, že předmoderní díla postupně mizí ze školského provozu pod množstvím literatury „vrcholného novověku“ a děl vzniklých v novém tisíciletí. Jsme si vědomi toho, že řečené se netýká jen středověkých děl a že různé proluky lze nalézt i v probíraném kánonu literatury mnohem novější (srov. např. Králíková — Marková 2023, s. 120, pozn. 9), zde se nicméně zaměříme na středověk právě z hlediska výše načrtnutého pnutí mezi identitou a alteritou.

Domníváme se, že na marginalizaci středověkého materiálu se do jisté míry podílí i model ústní zkoušky z literatury, jak ho nastolila tzv. nová maturita. Podle výpovědí učitelů, jež shromáždil a analyzoval Stanislav Štěpáník, studenti v zásadě jed-

1 Definici literární fantastiky založenou na prototypových textech a rodinných podobnostech, již Tereza Dědinová předkládá (a která není bez kontroverzí — srov. Šidák 2015), pokládáme v didaktickém kontextu na užitečnou, ač ji autorka opírá spíše o způsob zacházení s „fantastickými“, tedy běžně přijímané představě o realitě odporujícími prvky v jednotlivých textech. Míra identifikace fantastických světů s nějakou podobou „středověkého prototypu“ může dostoupit takové míry, že např. hráči série *Zaklínač* postavené na povídkách Andrzeje Sapkowského diskutují o stupni jejich historické věrnosti (Kremer 2021, s. 29–30).

nají pragmaticky, svou četbu přizpůsobují kánonu stanovenému školou a jsou k tomu (pochopitelně) pedagogicky vedeni. Podle vyjádření jedné z respondentek „jedou na dvacítku“ (Štěpáník 2018, s. 458) a investují svou energii především do dvaceti děl, jež si k ústní zkoušce ze školního kánonu volí. „Minimálně dvě díla“ z těchto dvaceti mají spadat do kategorie starší literatury, tj. do období sahajcího od starověku do konce 18. století. Je zřejmé, že i kdyby si student zvolil díla čtyři (tedy dvojnásobek minimální hranice), nepokryje ani všechna vývojová období v tomto bloku zahrnutá, která můžeme podle obvyklého úzu rozdělit na nejstarší literatury Orientu (písemnictví Blízkého východu včetně hebrejského a egyptského), řecko-římskou antiku (včetně Nového zákona), středověk latinské tradice i národních literatur, raně novověkou literaturu renesanční, humanistickou, barokní a osvícenskou. Nesnáz je však i ve zcela pochopitelném pragmatickém jednání studentů — díla starší literatury vyžadují více čtenářské energie, již lze s prospěchem investovat jinde. Stojíme tedy před otázkou, jak studentkám a studentům facilitovat přístup ke starší literatuře a jak ve školních kánonech vytvářet synergie mezi staršími a novějšími texty, které pro ně budou pragmaticky využitelné.

Pro didaktiku starší literatury včetně té středověké dosud v českém prostředí není dostupná specializovaná odborná literatura, a proto nám při uvažování nezbývá než opřít se v teoretické rovině o primárně nedidaktické mediivistické texty či o všeobecnější práce literárněvědné (Komberec 2018)² a literárněvýchovné (např. Hník 2012; Peterka 2001; Lederbuchová 2010). Na praktické rovině vycházíme především z analýzy seznamů děl k maturitě z tří set čtyřiceti středních škol všeho druhu (včetně konzervatorií a gymnázií) zpracované Ondřejem Vojtíškem v letech 2019–2020 (Vojtíšek 2021), kde mezi stovkou děl, která se vyskytovala na více než třiceti procentech zpracovaných seznamů, nacházíme pouze jediné dílo, u kterého lze argumentovat ve prospěch jeho „středověkosti“: Boccacciův *Dekameron* na jednatřicáté pozici, který se na seznamech objevil celkem dvě stě padesát pětkrát. Z bohemikální literatury období středověku se neumístil jediný titul, nejstarším českým dílem v této statistice je až Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* (38. místo, 220 výskytů). V seznamech nicméně figuruje skupina děl, která středověk nějakým způsobem inscenují, reflektují nebo tematizují: Dykův *Krysař* (9. místo), *Chrám Matky boží v Paříži* Victora Huga (21. místo), Vrchlického *Noc na Karlštejně* (46. místo), Ekovo *Jméno růže* (54. místo), Tolkienův *Hobit* (76. místo), Jiráskovy *Staré pověsti české* (77. místo), Čechův *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do XV. století* (89. místo), Havlíčkův *Křest svatého Vladimíra* (95. místo) a nakonec opět Tolkienovo *Společenstvo prstenu* (103. místo, sdílené s *Deníkem Anne Frankové* a Coelhoým *Alchymistou*, v němž se rovněž nacházejí

2 Při práci s dílem Karla Čapka Filip Komberec shrnuje koncept formativního a didaktického potenciálu a funkcí literárního díla tak, že jej lze aplikovat na takřka jakékoli beletristické dílo (srov. Komberec 2018, s. 135n.). Bylo by výzvou pro další výzkum srovnat Kombercem zmiňované funkce literatury tak, jak je (v příručce přednostně určené učitelům) představuje a sumarizuje např. Josef Peterka — dominantní estetickou, dále kognitivní a relaxační a ve zvláštním postavení formativní (Peterka 2001, s. 59–66), s tradičně vymezenými funkcemi středověké literatury *docere* (poučit, obeznámit) — *movere* (pohnout, dojmout) — *delectare* (pobavit a potěšit); s trochou nadsázky lze tvrdit, že princip vymezení funkcí zůstává stejný, pouze se přeskupil a hierarchizoval.

odkazy ke kulturním obsahům běžně považovaným za „středověké“). Kategorie této sekundární středověkosti není jasně vymezená, seznam by jistě bylo možno dále rozšířit o Havlíčkova *Krále Lávrů* (50. místo), kde se nakládá s keltskou a antickou tradicí podobně kreativně jako v *Pánovi prstenů*, jen v jiném rejstříku a za jiným účelem, či o Cervantesova *Dona Quijota* (98. místo).

Nepřekvapivé výsledky přineslo i Vojtíškově srovnání dat s oficiálním dokumentem MŠMT, *Katalogem požadavků k maturitní zkoušce* (2016): ve školních seznamech bez ohledu na typ střední školy se ze středověké literatury v užším slova smyslu obsažené v ministerském dokumentu objevili (Vojtíšek 2021, s. 14–16): Boccaccio (255×), Villon (100×), Kosmas Pražský (82×), Dante (60×), *Kronika tak řečeného Dalimila* (34×), Petrarca (27×), *Podkoní a žák* (26×), *Píseň o Rolandovi* (23×), Jan Hus (20×), *Kristiánova legenda* (13×), staročeská veršovaná *Alexandreida* (3×), Konstantin a Metoděj (1×) a *Mastičkář* (1×). Naopak při srovnání s dalším ohniskem kanonizace středoškolské četby, které představuje ediční řada *Česká knižnice* a na ni napojené sešity *Seminářů* (srov. Vojtíšek 2019, s. 211–212), zaujme ve Vojtíškově seznamu hojná přítomnost staročeského *Života svatě Kateřiny* (52×), který v *Katalogu požadavků* chybí (Vojtíšek 2021, s. 17).

Velmi vzácné se ve školami schválených maturitních seznamech, volně dostupných na webových stránkách jednotlivých vzdělávacích ústavů, objevují další staročeská i do moderní češtiny přeložená díla z období středověku: latinsky psaná autobiografie Karla IV. *Vita Caroli*, středohornoněmecký dialog *Oráč z Čech* Jana ze Šitboře, epos *Béowulf* a zcela okrajově husitské písně. Ani *Katalog požadavků*, ani statistiky nezahrnují mezi „maturitní kánon“ žádné z děl Tomáše ze Štítného, staročeskou veršovanou *Legendu* o sv. Prokopovi z Hradeckého rukopisu, *Novou radu* Smila Flašky z Pardubic, českou středověkou lyriku (ať už duchovní nebo světskou) nebo třeba satiry *Hradeckého rukopisu*, přestože se nepochybně jedná o texty s prokazatelným vlivem na další díla a s nepochybnitelnou uměleckou hodnotou.

Je jasné, že na všechny klíčové texty není prostor a středoškolský učitel musí volit, co z kánonu do výuky vměstná, či zda „komfortní zónu“ kánonu opustí a půjde vlastní cestou. Podle čeho se na takové cestě může orientovat? Co je vlastně jeho úkolem? Podle vymezení literární interpretace pro potřebu „literární výchovy na 2. stupni základní školy a v odpovídajících ročnících víceletého gymnázia“ (a tato definice je uplatnitelná a funkční i pro literární interpretaci na středních školách), jež nacházíme u Ladislavy Lederbuchové, je prvořadým úkolem čtenáře studujícího a interpretujícího umělecký text „objasnit hodnoty díla zvláště v aspektech sociálních“; po stanovení těchto hodnot a aspektů teprve „aktualizuje jako hodnotící kritéria estetické, umělecké, mravní i jiné sociální normy, historické i současné“ (Lederbuchová 2010, s. 104). Čtenář tedy v první řadě hodnotí, patrně proto, aby mohl pak na základě tohoto hodnocení jednat — a v tomto bodě můžeme koncept Lederbuchové napojit na aktivnější pojetí didaktické interpretace, jež nacházíme u Ondřeje Hníka a které podle hodnocení Ondřeje Vojtíška spíše „připomíná cvičení tvůrčího psaní“ (Vojtíšek 2019, s. 212–213; pro nejnovější iteraci Hníkova přístupu viz Hník 2021, s. 31n).

„Objasňování“ středověkých textů zajisté není snadné, kontakt s vyššími stylistickými roviny, se starou češtinou či s antikvovanými překlady do nové češtiny přenáší všechny účastníky vzdělávacího procesu blíž k „pólu alterity“, z něhož se středověká literatura jeví irelevantní a (právě vzhledem k této irelevanci) zbytečně náročná. U středověkého textu selhávají kategorie, na které jsme zvyklí, zejména

kategorie autora. Literární dílo se recipovalo hlavně poslechem, podoba textu bývá fluidní napříč rukopisy a proměnlivá v čase. V rámci úspory času můžeme od těchto vlastností i od paradigmat, o která se text opírá, a která jsou nám zároveň povědomá i cizí, odhlédnout a spokojit se při výuce s konstruktem „kritické edice“ či překladu jakožto „přehledného“ textu, který se alespoň zdánlivou stabilitou podobá modernímu dílu. Anebo můžeme namísto toho při výuce zmíněných „zvláštností“ využít — zabývat se pestroostí rukopisné tradice i u zdánlivě monolitických textů (srov. Jaluška 2019a) anebo se pokusit pracovat s polaritou známosti a cizoty, u které jsme začali. Tak se dostáváme ke kreativnímu nakládání s dílem podobnému tomu, které prozazuje Ondřej Hník, neboť středověký materiál díky své variabilitě a nestálosti podobnou kreativitu snese a často přímo vyžaduje. Na základě jednoduchých narátivů, jimiž procházejí atraktivní a netriviální postavy, které konají hrdinské skutky a o skutcích zvláštním způsobem hovoří, se můžeme pokusit rehabilitovat středověk alespoň v očích studujících.

II.

Školní praxe se neobejde bez zjednodušujících výkladů a jisté stereotypnosti. Studentstvo nelze přesytit detaily, ale je třeba položit určitý základ, na kterém bude moci stavět, pokud se podaří vzbudit v něm zaujetí pro tak nesamozřejmou věc, jakou je středověká literatura — a řečené platí tím spíše s ohledem na to, že tato oblast literatury obvykle tvoří obsah učiva především v nižších ročnících středních škol (Rejzlová 2022, s. 22–23). S ohledem na to považujeme za vhodné opřít se při didaktickém využití děl tohoto korpusu v první řadě o více či méně oprávněné konstrukty žánrů, neboť je lze sledovat v diachronní perspektivě, genologické otázky tvoří nespornou součást školního učiva a figurují rovněž u maturitních zkoušek (Štěpáník 2018, s. 457–458; Vojtíšek 2019, s. 217–218). Podstatou takového přístupu by nemělo být ustavení falešné ekvivalence mezi středověkými a současnými způsoby psaní, ale více či méně těsné usouvztažnění starých textů s prvky v současné žánrově a mediální krajině a demonstrace toho, že např. fantastické filmy nebo „young adult“ literatura jakožto svébytná podoba bildungsromanů navazují na žánrově zakotvený jazyk kanonických děl (srov. Bildhauer 2016; Šnircová 2018, s. 9–33). Tak může dojít k akomodaci a zároveň k propojení cizího s něčím, co je nejen srozumitelné, ale také aktuální a atraktivní.

Dobrym výchozím bodem pro takové usilování se jeví být epické žánry opřené o „klasické vyprávění“ se „začátkem, prostředkem a koncem“. Jak ukazují studie Fräsera Hannama a jeho spolupracovníků (jež jsou nám blízké i proto, že vycházejí z kontextu „Religious Education“ a bez náboženských obsahů se ve středověké literatuře nelze dost dobře obejít), přehledné narativy či narativizované skutečnosti mohou snadněji uvést do pohybu proces sebepoznání a tak se vrýt do paměti recipientů — tedy usnadnit navázání vztahu studujících k objektu studia (Hannam 2015; Williams 2015; Hannam — Laura 2017). V narativních útvech uchopených s ohledem na jejich „sebepoznávací“ potenciál se ohniskem didaktické práce stává ústřední postava — hrdina či hrdinka, neboť právě v jejím či jeho případě lze s navázáním vztahu počítat nejspíše, žáci si pod tím slovem nejspíše něco představí. Uvědomujeme si přitom

možné nesnáze plynoucí z této volby výchozího bodu. Jak ve sborníku vzešlém z německého projektu *Helden in der Schule* upozornili Michael Neecke a Monika Schefflerová, hrdinové starých příběhů jsou odlišní od těch současných; obvykle bývají destruktivní a z dnešního pohledu narcisističtí, „latentně asociální“. V úvahu je třeba brát i jejich „synestetickou přitažlivost“ svádějící k vytváření příliš snadných analogií mezi nimi a současnými superhrdiny či protagonisty fantasy (Neecke — Scheffler 2017, s. 152–157). I proto je třeba volit takové příběhy, z nichž je zřejmé, že se středověcí hrdinové do svých komunit neintegrují snadno, setrvávají v diskusi s normami svého světa a řád často ustavují či své komunity zachraňují skrze transgresi (srov. Jaluška — Hrdlička 2017, s. 12–13), a přitom pokud možno začít s hrdiny světskými, neboť jednání svatých se odehrává v poněkud jiném rámci a s jinou vahou; považujeme za charakteristické, že ve výše zmíněné německé knize o středověkých hrdinech ve škole se o světcích nepíše primárně ve spojitosti s příběhy, ale s místy, lokálními centry kultu (Goerlitz — Heimschrott — Vogelsang 2017, s. 340–341). Podle šťastné formulace Julie Weitbrechtové jsou hrdinové vhodné k pedagogickému užití „exorbitantní“, výstřední v silném slova smyslu, a přitom se na pravidelný „orbit“ okolo řádného středu lidského společenství neustále vracejí a svým jednáním proměňují jeho tvar (Weitbrecht 2012).

Jaké narativy a problematické hrdiny spojené se starším písemnictvím nám nabízí aktuální okruh středoškolské řízené četby? S ohledem na diachronní aspekt didaxe nám jako ideální bod připadá text, který se u Vojtíška co do četnosti umístil hned za *Společenstvem prstenu*, Jiráskovy *Staré pověsti české*, a v nich (z týchž důvodů) zejména příběh „O Bruncvíkovi“, kde se pojednává o tom, jak vladař české země opustil domov v touze polepšit zemský znak tím, že do něj získá lva, pak ztroskotal na jantarové (ve středověkých verzích „jakštýnové“) hoře, byl odtamtud odnesen ptákem Nohem, v divočině byl svědkem boje mezi lvem a hadem, pomohl lvu a s ním se poté skrz exotické ostrovy obydlené monstry a dábly vrátil do Čech a splnil tak své předsevzetí. Vedle lva přitom získal také kouzelný meč, který sám od sebe stíná libovolnému počtu nepřátel hlavy, stačí, když mu to jeho majitel rozkáže.

Středověký archetyp Jiráskovy pověsti „O Bruncvíkovi“ (dále jen *Bruncvíka*) byl ve staročeské verzi zaznamenán ve třech rukopisech (pocházejících z 15. století), což je v kontextu starší české literatury úctyhodný počet, a posléze v podobě knížky lidového čtení masivně působil až do 19. století. Proto si jej volíme ke zkoumání a vliv ostatních „starých pověstí“ na českou literaturu včetně současné „středověké fantastiky“ necháváme stranou, ač je nepochybná a nabízí se k dalšímu využití.³ *Bruncvík* patří ve struktuře Jiráskovy knihy mezi „pověsti doby křesťanské“ a pro zkoumání pohybu mezi alteritou a identitou středověké látky vůči dnešku se hodí i proto, se zřetelem k výměru těchto příběhů jako starých příběhů nové, tedy „naší“ doby, jak ji autor podává v úvodu k této části *Starých pověstí*: „Nový svět nastal a s ním nové

3 Ke zkoumání a využití se nabízejí zejm. „lowbrow“ fantasy romány o Bivojovi Juraje Červeňáka z nultých let 21. století, jejichž recenzenti na spojitost s Jiráskovým pojetím „slovanského dávnověku“ pravidelně upozorňovali. K využití se nabízejí i texty na pomezí zábavné a naučné prózy z 20. století, například díla Rudolfa R. Hoffmeistera. Na tato témata vznikají v poslední době zajímavé diplomové práce (např. Kučerová 2020 k Červenákoví, Deči 2022 k Hoffmeisterovi).

a divné příběhy paměti hodné. A již také minuly a staré jsou i o nich zprávy“ (Jirásek 2019, s. 89).

Pevná vazba mezi starým a novým se jeví i v poznámce pod čarou, která od prvního vydání doplňuje Jiráskova *Bruncvíka*:

Kratochvilné toto vypravování bývalo u našich předků velmi oblíbeno a častokrátě tiskem vydáno. Vymyšlený hrdina jeho zachoval se i v podání lidu. Někteří se domnívají, že Bruncvíkem míněn je náš král Vladislav I., jiní však, že Přemysl I. Tak zvanou sochu Rolandovu na pilíři při Karlově mostě, jejíž hořejší část byla od Švédů r. 1648 ustřelena, pak r. 1884, [sic!] zase obnovena, nazývá lid také Bruncvíkem (Jirásek 1894, s. 139; srov. Jirásek 2019, s. 112).

Autor na tomto místě zprostředkovává čtenářům kontext k příběhu, který se vztahuje k postavám konkrétních středověkých českých králů, a přitom efektivně a stručně (srov. Šidák 2022, s. 96) předznamenává, co hodlá se svým hrdinou udělat. *Bruncvík* je uchopen jako „kratochvilné vypravování“, jež reprezentuje staleté působení rytířsky dobrodružných látek v orální paměti i knižní kultuře „našich předků“, a tak dokumentuje kulturní kontinuitu mezi původním publikem příběhu a Jiráskovými současníky.

Jako takový konstruovaný dokument získává Jiráskův krátký příběh podle postupně krystalizující badatelské terminologie v tomto oboru status „medievalistického prostředníka“ (*medievalist intermediary*), tedy vědeckého poznatku či k „vědeckému“ pojetí středověku se hlásícího uměleckého díla, které přímo působí na další tvůrce a ti na jeho základě vytvářejí samostatnější „neomedievalistické“ artefakty, „vlastní sny na základě představy o středověku, již má někdo jiný“ (Kaufman 2010, s. 4). Jako příklady takového prostřednictví bývají v anglosaském prostředí uváděny obrazy prerafaelitů a texty Waltera Scotta či Andrewa Langa, tedy díla, která jsou s produkcí Aloise Jiráska, Mikoláše Alše či Věnceslava Černého, ilustrátora prvního vydání *Starých pověstí českých*, snadno srovnatelná (srov. Kaufman 2010, s. 4–6; Pugh — Weisl 2013, s. 50–52; Carroll 2018, s. 9–10).

Také díky naznačené dvojí vazbě představuje *Bruncvík* užitečnou pomůcku při výuce starší literatury na diachronní ose. Stěžejním je tu pro nás vztah mezi „autentickým“ středověkem rukopisného vyprávění o Bruncvíkovi, který je omezen na konečný počet konkrétních hmotných svědků, k nimž lze jen obtížně dodávat kontext (a jejichž grafická podoba v tomto konkrétním případě není příliš atraktivní), a Jiráskovou „starou pověstí“, jejíž působivost v době vzniku je nepochybná a zdokumentovaná (srov. např. Janáčková 1987, s. 238–241) a která je na rozdíl od „originálu“ součástí obecně přijímaného kánonu. Co se tedy v Jiráskově *Bruncvíkovi* se středověkem děje? A o jaký středověk, resp. o jakého středověkého hrdinu se v tomto případě jedná?

III.

Jiráskovým pramenem se podle všeho stala verze vyprávění zachycená pod titulem „Kronika o Brunczwikovi“ v tzv. Univerzitním rukopisu (Praha, NK ČR, XI B 4, f. 203r–208v), datovaném do druhé poloviny 15. století; tuto verzi dále

značíme *U*.⁴ V době práce na *Starých pověstech českých* byla k dispozici, Karel Jaromír Erben ji vydal ve druhém dílu *Výboru z literatury české* (Erben 1868, sl. 55–74).⁵ O převzetí látky právě z tohoto zdroje může svědčit i podobnost mezi Erbenovým krátkým úvodem ke „Dvěma kronikám o Štilfridovi a Bruncvíkovi“ (Erben 1868, sl. 39–40) a výše citovanou poznámkou pod čarou ze *Starých pověstí českých*: na obou místech je konstatována fiktivní povaha látky, píše se o její popularitě a o možném odrazu Vladislava II. v postavě Bruncvíka. Erben v úvodu rovněž upozorňuje, že „román německý o Siegfriedovi s našimi, zvláště s Bruncvíkem, v nejedněch okolnostech se srovnává“, a s ohledem na tuto poznámku můžeme Jiráskovo rozhodnutí přejmenovat Bruncvíkova otce ze Štilfrida na Žibřida — tj. Siegfrieda — vnímat jako pomrknutí na čtenáře obeznámeného s badatelským kontextem. Namísto bruncvíkovských knížek lidového čtení, v nichž již od 18. století docházelo k úpravám (Kolár 1959, s. 415–416; Kolár 1960, s. 53), se tedy Jirásek přímo chopil středověkého textu v konkrétní edici.

Na tomto místě nebudeme mapovat všechny rozdíly mezi středověkou předlohou *U* a jejím „přepracováním“ ve *Starých pověstech českých*. Obecně lze říci, že Jirásek upravuje dílo tak, aby zestručnil děj a posílil logické vazby mezi líčenými ději, dále psychologizuje motivace postav (Kolár 1999, s. 303 a 308–313) a podobně jako v jiných látkách *Starých pověstí českých* i zde znatelně omezuje přímou řeč ve prospěch (autoritativního) vyprávění ve třetí osobě (Janáčková 1987, s. 242). Na dějové úrovni mezi středověkou a Jiráskovou verzí mnoho rozdílů není. Za významné nicméně pokládáme to, že při zestručnění mizí z příběhu především ta místa, kde se Bruncvík chová nějak problematicky z hlediska morálky, již mohl Jirásek předpokládat u svého spořádaného publika, resp. kterou chtěl vštípit mladým čtenářům, a rovněž rozdílná váha připisovaná ve středověké a Jiráskově verzi tématu mluvení a řeči.

Druhý ze zmíněných okruhů diference se projevuje hned na začátku, který je ve *Starých pověstech* dost stručný: „Když zemřel kníže Žibřid, tehdy Bruncvík, jeho syn, uvázal se u vládu nad českou zemí. Mladý kníže byl šlechtný a ke všem spravedlivý, ve své zemi však dlouho nezůstal“ (Jirásek 2019, s. 112). In medias res vstupujeme do vyprávění o posloupnosti vládců, kteří se střídají na trůně až dodnes. S ohledem na horizont očekávání, který Jirásek předpokládá na straně svého „dnešního“ publika, poddaných současných vládců země, je také příběh podán, vpřed jej ženou touhy individua a vlastenecké, výchovně hodnotné emoce: Bruncvík „nezůstává v zemi“ proto, že má na mysli „hrdinství nebožtíka svého otce, jeho čest a slavné jméno“, chce polepšit znak své země tím, že do něj získá lva. Jeho manželka Neomenia se nad tím

4 Činíme tak v návaznosti na Kolára a literárněhistorickou tradici. V *Soupisu pramenů a zkratk* k Elektronickému slovníku staré češtiny je verze Bruncvíka z tohoto rukopisu označena šifrou *BruncU* (Svobodová — Šimek 2022, s. 31).

5 Toto určení Jiráskova zdroje prohlašuje Kolár za „jednoznačné“ (Kolár 1999, s. 299). V rozhodné době byly mezi odborníky známi i zbývající dva rukopisní svědkové — tzv. „Brněnský rukopis“ zmiňuje roku 1860 Hermenegild Jireček (Vilikovský 1938, s. 348) a *Sborník hraběte Baworowského* byl objeven roku 1887 Aleksanderem Brücknerem ve Lvově a v následujících letech postupně publikován v *Archiv für Slavische Philologie* (Loriš 1903, s. 1). Standardní „pražskou“ edicí celého *Sborníku* je však teprve ta výše citovaná Lorišova ze začátku 20. století. Bruncvík z brněnského rukopisu dodnes v plnosti publikován nebyl.

rmoutí, pláče, objímá jej, hraje roli slabé ženy. Manžel ji „srdečně těší“. Na linii děje dominuje pěti krátkým odstavcům, jež Jirásek věnuje dění před Bruncvíkovým odjezdem (tamtéž, s. 112–113), výměna prstenů. Bruncvík dává manželce prsten svůj a ten její jí z prstu bere a klade jí na srdce, aby nikomu nevěřila, dokud tento prsten znovu neuvidí; pokud jej neuvidí do sedmi let, pozná z toho, že její manžel již není naživu. Čtenáři sledují čitelné jednání ve světě a s věcmi.

Ve verzi *U* oproti tomu postavy především mluví a v řeči se odehrává i Bruncvíkovo rozhodnutí, jež uvádí do pohybu děj:

[R]ozpomenuv se Bruncvík na dobrodinie otce svého, co jest dobrého on české zemi učinil a dobyl svým životem, i řekl jest své paní: „Má Neomenia, toť věděti dávám, žeť já miením jeti a hledati cti jazyku svěmu, neboť nesluší žádnému dobrému tak umříti, aby nic památného po sobě neučinil“ (Kolár — Nedvěďová 1983, s. 165; *U*, f. 203r).⁶

Předání prstenů, jímž v Jiráskově verzi Bruncvík rozhovor s manželkou zakončuje, se ve středověkém textu děje již jako součást první protagonistovy promluvy. Dialog s Neomeií má následně podobu slovního konfliktu, jemuž ani předání hmotných zástav nezabránilo. Neomenia v něm sahá k výčitkám, zpochybňujícím manželovu motivaci: „A již pohřiechu vidím, že mne chceš zapomenúti. Běda mně, toho dočekavši.“ Na tuto výtku Bruncvík odpovídá finální replikou této scény, která předznačuje další děj: „Neplač, najmilejší paní má! Jižť svého slibu neproměni, neb kniežecie slova nemají nikdy zpět jíti, aniž bohda zase puojdu“ (tamtéž, s. 166; *U*, f. 203v).

Dle Kolára (který v tomto bodě navazuje na Bohuslava Havránka a jeho výzkum Jiráskových archaismů) signalizují krátké, dvou- či tříslavné přímé přejímky ze středověké předlohy do textu *Starých pověstí českých* „místa, jejichž formulace ve starších textech odpovídala i Jiráskovu tvůrčímu záměru“ (Kolár 1999, s. 301), tj. místa, jejichž jinakost je zároveň zřetelná i integrovatelná do novodobého textu. Považujeme za charakteristické, že v úvodu nacházíme podobnou přejímku pouze v pozitivní charakteristice protagonisty a ve vytyčení jeho úkolu jakožto získání nové cti pro vlastní jazyk. Vedle toho nepřechází z rozsáhlého, emocemi nabitého dialogu Bruncvíka a Neomenie přímo do textu nic.

Ve středověkém textu se tak drama odvíjí od slova — od Bruncvíkova verbalizovaného rozhodnutí napodobit a překonat otce, dále od Neomeiina strachu, že Bruncvík zapomene na svůj manželský slib (jakožto slovo, které má platit, ale nemusí), a od finálního vymezení závaznosti knížecí promluvy. Hmotné rekvizity, prsteny zdůrazněné Jiráskem, hrají roli podružnou, což se ukáže i na konci příběhu, když se Bruncvík vrací z cest na pražský hrad. Přichází v pravou chvíli, neboť již uplynulo sedm let, o Bruncvíkovi není zpráv a Neomenie se proto znovu vdává za knížete Kleofáše. Bruncvík se vmísí na svatební hostinu, do poháru upustí prsten jako znamení svého návratu, toto znamení však navíc podpírá slovem, které okamžitě zarezonuje a začne působit v řeči jiných lidí:

6 Citujeme zde ze standardní tištěné edice (Kolár — Nedvěďová 1983, s. 163–178), která se drží především verze *U*. Transkripce dvou ze tří dochovaných rukopisných svědků nejstarší podoby *Bruncvíka* jsou k dispozici mezi edicemi na Vokabuláři webovém — <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/> [28. 9. 2023]. Srovnání lze provést na základě foliace.

I da z hradu, napsal nad vraty, že ten, kterýž před sedmi lety vyšel bieše, byl jest na hradě. I počechu o tom sobě praviti, kto by to byl. A královna schovávajíc zlatnici, nalezla prsten, pozna jej, že jest jejího milého Bruncvíka. I pověděla to otci svému a tepru o něm veliké pověsti pojíděchu (Kolár — Nedvědová 1983, s. 177; U, f. 208r).

Jednoduchý narativ středověkého „Bruncvíka“ lze chápat jako vyprávění o procesech, jež na konci hrdinovi umožňují takto platně psát, formulovat slova. Předpokladem šťastného konce se stává kouzelný meč získaný Bruncvíkem na cestách, který sám od sebe na rozkaz svého majitele nepřátelům sráží hlavy. Jeho knížecí slovo tak získává nepochybnou, přímo smrtelnou platnost, která se neopírá jen o splnění předsevzetí vrátit se domů se lvem. V Jiráskově verzi končí příběh shodně, i tam píše Bruncvík na vrata, namísto série verb dicendi tam však nacházíme jen lakonické „Z toho povstal nemalý poplach a shon“ (Jirásek 2019, s. 124).

Závěr je u Jiráska neproblematicky historický, monumentální,⁷ namířený směrem ke komunitě čtenářů a ke konkrétní útěšné funkci, již má narativ v tomto společenství zastávat:

Když naše vlast bude nejvíce sklíčena, přitrhnu od Blaníka svatováclavští rytíři na pomoc a sám svatý dědic české země je povede.

A tu jak pojede po Karlově mostě, zakopne jeho brúna (bělouš) a vyrýpne kopytem z kamení Bruncvíkův meč. Toho se svatý Václav chopí a v tuhé seči pak jím nad hlavou zatočí a zvolá:

„Všem nepřátelům země české hlavy dolů!“

Tak se stane, a bude svatý pokoj v naší vlasti.

(tamtéž, s. 125)

Středověký Bruncvík z verze U a Erbenovy edice se oproti tomu (ač zůstává vládařem) chová jako soukromá osoba. V průběhu děje čtenář sleduje jeho drobná selhání, která jsou ve své bezprostřední srozumitelnosti (jako projevy sobectví, bezohlednosti či ziskuchtivosti) pedagogicky vděčná. Tím vděčnější, že se ve středověké verzi konflikty odehrávají v řeči, a lze je proto snadno vztáhnout ke každodenním etickým dilematům, jež jsou dnes v kontextu „kulturních válek“ či úzu a abúzu sociálních sítí zřetelnější než jindy.

IV.

Z krátkého srovnání Jiráskova a středověkého Bruncvíka zejména na základě počátků a konců obou vyprávění vystupuje středověký Bruncvík jako komplikovanější hrdina, a to i díky úvodnímu výčtu jeho ideálních panovnických či rytířských vlastností na začátku příběhu. Dozvídáme se o něm, že spravuje dědictví po otci Štilfridovi „s velkou pilností“, dovede každého „podlé řádu jeho uctiti, světské i duchovníe, sirotky, vdovy, panny i panie“ a obecně se chová jako „pocitivé knieže a velmi šlechetné, že po všech

7 Tímto směrem ukazuje i nahrazení podivných barev českého erbu z rukopisných verzí podívky klasickou kombinací bílé a červené (Jirásek 2019, s. 124; srov. Kolár 1999, s. 72–73).

jiných zemích o něm praviechu dobrou pověst“ (Kolár — Nedvědová 1983, s. 165; U, f. 203r; pro interpretaci textu ve světle tohoto výčtu v rukopisném kontextu *Sborníku hraběte Baworowského* srov. Jaluška 2019b, s. 46–53).⁸ Kolár přítomnost tohoto výčtu považuje za příznačnou pro verzi U jakožto původně „rytířskou povídku“ upravenou do podoby „erbovní pověsti“, a tedy za symptom přechodu vyprávění z jednoho žánru do jiného již v době středověku. Když Jirásek příběh posléze přepsal jako „pověst“ v tom smyslu, jak tomuto pojmu rozumělo 19. století, enumeraci vypustil (Kolár 1999, s. 309). Právě úvodní enumerace nicméně čtenáři (i díky své pozici) umožňuje, aby podle ní hrdinu posuzoval a registroval jeho nedostatečnost. Kolár tuto možnost tamtéž naznačuje, aniž by ji dále rozvinul, rozporuplnost Bruncvíkovy postavy nicméně registruje již od samého počátku své práce na této látce. Konstatuje, že Bruncvík verze U projevuje strach, chová se sobecky a hrabivě (Kolár 1960, s. 53).⁹ To vše u Jiráska mizí — možná kvůli změně žánru, ale rovněž a pro nás v první řadě jako symptom problematičnosti středověkého materiálu a nutnosti tento materiál při novém zpracování uhladit a zjednodušit.

Do jakých dalších žánrů Bruncvík jako hrdina rostoucí přes překážky a přes vlastní nedostatečnost do pozice platného mluvčího vstupuje a s čím jej lze smysluplně srovnat? Respektive: k jakým dalším žánrům či textovým typům lze od něj při výuce pokročit? V rukopise U, v knížkách lidového čtení i v badatelské tradici je příběh o Bruncvíkovi charakterizován jako „kronika“, zřejmě proto, že se váže k (fiktivním) českým dějinám, a proto, že jde o prosté vyprávění odvíjející se v čase, s jasnou strukturou cesty tam a zase zpátky — stejně bývají označovány i další pozdněstředověké prózy, kterým se podařil přechod do sféry tisku — *Štilfrid* vyprávějící o příhodách Bruncvíkova otce, nebo *Jovián*, příběh původně náležející do explicitně exemplárních *Příběhů římských* (*Gest Romanorum*). Lze tedy pracovat s představou, že máme před sebou kroniku dobrodružství jednoho člověka.

Tu můžeme uchopit jako rytířský román v kostce a tak se dotknout středověkého žánru, který má mezi literárními historiky jakožto předchůdce moderních románů patrně největší prestiž. Vedle *Kroniky o Bruncvíkovi* pak můžeme položit *Parzivala* Wolframa z Eschenbachu či *Cligèse* Chrétiena de Troyes a porovnávat hrdinu, který selhává, ale vyprávěč tato selhání komentuje jen minimálně, s hrdiny, kteří chybují ještě více — a jejichž chyby slouží autorům jako podklad k obsáhlým reflexím.¹⁰ Specifický vztah lze shledat mezi *Kronikou* a „rytířským eposem“ *Vévoda Arnošt*, neboť

8 Chválu lze interpretovat i z hlediska „konstelace“ textů ve *Sborníku hraběte Baworowského* (srov. Jaluška 2019b, s. 46–53).

9 V pozdějších pracích Kolár přijímá vysvětlení této rozpornosti, se kterým přišel A. M. Pančenko, podle kterého nejsou Bruncvíkovy negativní vlastnosti v rozporu s těmi pozitivními, protože ideálně se má Bruncvík chovat v oblasti mezilidských vztahů, „zatímco Bruncvíkova fantastická dobrodružství [...] jsou výrazem střetání člověka s nepoznanými, a proto tím hrozivějšími přírodními jevy“ (Kolár 1999, s. 309). Nepovažujeme toto vysvětlení za přesvědčivé, i s ohledem na to, jak Bruncvík na samém začátku jedná s Neomení, jak bylo ukázáno výše.

10 S ohledem na školní užití zde vybíráme z přeložených textů (Chrétien de Troyes 1967; Wolfram von Eschenbach 2000). Práce s *Cligèsem* se jeví jako perspektivnější díky menšímu objemu látky a možnosti srovnat vztah mezi příběhem otce Alexandra a syna Cligèse

z něj patrně neznámý vzdělavatel látky hojně čerpal při vyprávění o Bruncvíkových dobrodružstvích na moři a na jakštyňové (v Arnoštovi „magnetové“) hoře (edice Petrů — Marečková 1983, s. 23–194, příslušná pasáž na s. 126–137). Obrazy spojené s mořem a ostrovy umožňují propojit Bruncvíka i s poněkud odlehlejší tristanovskou látkou (edice Tichá 1980; k didaktickému využití této látky srov. Jaluška — Šorm 2016).

Na rytířská dobrodružství můžeme rovněž pohlédnout jako na proměněné mýty podobné Homérově *Odyseie*.¹¹ Jak ukázala Hana Šmahelová (Mirvaldová 1980; Šmahelová 1999), při analýze lze *Kroniku o Bruncvíkovi* s prospěchem uchopit i nástroji určenými pro práci s pohádkami. Do různé míry adaptovaná fabule *Kroniky* se skutečně nachází ve sběrech lidových pohádek z Podkrkonoší od Josefa Štefana Kubína či z okolí Jihlavy od Františka Aloise Sedláčka (Mirvaldová 1980, s. 151–154). S ohledem na to není bez zajímavosti adaptace bruncvíkovské látky v dramatu *Brunsvík, kníže české* Josefa Kajetána Tyla, poprvé uvedeném roku 1843 a následně přepracovávaném (Tyl 1907, s. 569–587). Pohádkové prvky jsou zde důsledně racionalizovány, exotismus potlačen, ze lva se stává „věrný pavézník“ Lev a člověk jménem Meč je sluhou antagonisty Kleofata (tj. původního Neomenina nápadníka Kleofáše), textu je navíc dodán výrazný rozměr politického komentáře (změny shrnuje Kolár 1959, s. 422–423). Tuto kreativní a vůči předloze subverzivní práci s pohádkovým tématem lze v oblasti populární „medievalní fantastiky“ srovnat s tím, co Andrzej Sapkowski ve svých povídkách činí s klasickými narativy Perraultových pohádek (srov. Deszcz-Tryhubczak — Zarzycka 2012; Mochocka 2018).

Na průsečíku pohádky a osobní dobrodružné historie stojí exemplum jakožto textový typ, který mezi 12. a 15. stoletím náleží ke stálícím evropského literárního provozu a díky své afinitě k homiletickému využití tomuto provozu v jistém smyslu (spolu s podobně užívanými legendami) dominuje. Exempla znějí z kazatelen, nacházejí se v knihách, jsou stále znovu vykládána a řazena do sbírek, přecházejí z kontextu do kontextu. Jako taková fungují (dle slov Jeana-Clauda Payena) jako „žánr — křížovatka“ (Bremond — Le Goff — Schmitt 1982, s. 53). I proto je podle našeho soudu dobré zabývat se jimi při výuce. V jednoduchém a atraktivním narativu s nečekanými zvraty a nadpřirozenými bytostmi se tu navíc současnému čtenáři srozumitelně přibližuje „středověký pohled na svět“.

Zůstává otázkou, zda se patří prohlašovat exemplum za žánr v dnešním slova smyslu, ač ho tak starší bádání standardně klasifikovalo (vedle citovaného Payena srov. např. Gurevič 2022, s. 23–24; práce pochází z roku 1989). Jde o textový typ vymezený především funkčně, má podobu krátkého příběhu zacíleného na vzdělání a (pozitivní i negativní) motivaci recipientů. Ústřední příběh sám přitom může spa-

v Chrétienově románu se vztahem mezi příhodami Štilfrida a Bruncvíka. Jinak se mezi rytířskými romány jako nejvhodnější látka ke srovnání jeví s ohledem na zjevné motivické průsečíky romány o „rytíři se lvem“ vyrůstající z Chrétienova *Yvainu*.

11 Podle Jaroslava Vlčka byla „báseň o Bruncvíkovi“ po staletí populární „pro své lokalisování do Čech, jež dodávalo jí původu zdánlivě národního, i pro spousty dobrodružných příhod přímo odysseovských“ (Vlček 1960, s. 37; srov. Kolár 1999, s. 309). Jirásek se na tuto linii uvažování napojuje, když nechává Bruncvíka dočasně dlíciho v manželství s monstrózní pannou Afrikou hledět plačky do dáli a tak jej připodobňuje Odysseovi na ostrově nymfy Kalypsó (Jirásek 1999, s. 120).

dat do jiných žánrových okruhů — anekdoty, bajky či miráku. Exemplární diskurs si tyto žánry podmaňuje, z prostých vyprávění se stávají příkladná, jež mohou být právě jako taková snadno subvertována, podobně jako se to děje s pohádkou v rukou postmoderních autorů. Subverzi exemplar nicméně na několika místech *Dekameronu* provádí již Boccaccio,¹² a pokud chceme s Anežkou Vidmanovou držet tezi, že exemplum je přímým předchůdcem moderní povídky (Vidmanová 1994, s. 133–139), patrně nejnázřejší ji obhájíme právě na linii subverzivních mutací a změn vyznění. Propojení Bruncvíkova příběhu, exemplárního diskursu a Boccacciovy práce s tímto diskursem se při výuce nabízí k využití i s ohledem na nepochybnou kanoničnost *Dekameronu* zmíněnou výše. Reprezentanty „čistých exempl“ pro potřeby výuky lze přitom čerpat např. z *Vyprávění o zázracích (Dialogus miraculorum)* uspořádaného Caesariem z Heisterbachu, který je díky Janě Nechutové k dispozici v moderním českém překladu (Caesarius z Heisterbachu 2009).

Exempla mají mít v první řadě formu svědectví o živých lidech. Podle často citované definice ze začátku 13. století od Jana z Garlandie je exemplum „výrok nebo skutek nějaké skutečné osoby, jenž je hoden napodobení“ (cit. dle Curtius 1998, s. 70, pozn. 84; srov. Bremond — Le Goff — Schmitt 1982, s. 29). Tak se opět vracíme ke stěžejní roli protagonisty v textu; v případě Bruncvíka stojí tento hrdina jakožto vymyšlený český kníže na pomezí skutečnosti a jeho jednání je hodno napodobení především s ohledem na nečekaný triumf, méně již v oblasti prostředků, jež k tomuto triumfu vedly. Český kníže není pohádkovým „chudým hochem, který se proslavil“, ale panovníkem, který se štěstím a Boží pomocí vyvázl ze situace, do které se sám vrhl, své zemi předává (ve středověké verzi) podivný erb, a přesto je veleben, s dobrou pověstí do příběhu vstoupí a v dobré pověsti skoná, bez ohledu na často problematická slova, která zazněla mezi tím.

—

Pomezí hrdina Bruncvík v sobě kombinuje nejen kladné a záporné vlastnosti, ale je nám zároveň blízký i vzdálený, a proto může pro naše myšlení i při interpretační hodině sloužit jako dobrá synekdocha středověké literatury a kultury jako celku. Od počátku naplňuje naše představy o rytíři jako o typu hrdiny reprezentujícím příslušnou epochu, bojuje o čest... A přitom opouští svou rodinu, na ostrově u jantarové hory přechodně „utěšeně“ žije s mořskou obludou a starý Balád mu musí připomenout jeho vlastní manželku. Teprve tímto slovem je do pohybu uveden proces „cesty tam a zase zpátky“, na jejímž konci bude stát Bruncvík jako člověk vládnoucí (díky meči) slovem nad životem a smrtí jiných lidí a plnící svůj slib. Baládova slova připomenutí navíc mají podle rukopisné verze znít nad děsivou kanibalistickou scénou, neboť (na rozdíl od těch Jiráskových) středověcí plavci poté, co jim došly zásoby i maso z jejich koní, „počechu sami sebe jísti“ (Kolár — Nedvěďová 1983, s. 167; U, f. 203v–204r). To vše je ve *Starých pověstech českých* pomínuto — a četba dvou Bruncvíků v komparaci tak může obrátit pozornost studentstva nejen ke středověkému artefaktu, ale i ke způsobům zvládání jeho jinakosti, strategiím přivlastňování. Pozornost se zde může přelé-

12 Když například ve srovnání s předlohami zpodobňuje židovské aktéry příběhů v pozitivnějším světle a s větším pochopením (Holmes 2023, s. 51–93).

vat od historické interpretace (tj. v zásadě od oněch „sociálních aspektů“ u Lederbuchové) k interpretaci literární, směřující k subjektivním poznatkům a zkušenostem, k „sebepoznání“ na základě příběhu; v návaznosti na práce amerického medievisty Jeffa Ridera tvrdíme, že obě tyto interpretační cesty jsou platné právě tehdy, když působí zároveň a jedna si nepodmaňuje druhou. Platí, že minulost nelze poznávat, lze jen hledat cesty, jak jí porozumět. Aby pro nás rozumění něco znamenalo a aby nám k něčemu bylo, musíme v něm být implikováni (Rider 1989, s. 302–303, v návaznosti na Louise Minka, Wilhelma Diltheye a Jürgena Habermase). Z negociace mezi vlastním a cizím pro nás může vzejít užitek nejen v podobě intelektuálních poznatků, ale i v samotném procesu jejich osvojování, jímž se náš mozek vyvíjí stimulován cizotou, jež je nám v případě středověku většinou poněkud povědomá.

Chceme-li zacházet se středověkem, nezbyvá nám než zacházet s artefakty, z nichž některé, např. budovy (zámky, radnice, kostely), dosud slouží jako centra moci či kultu, ale také příběhy, které zůstávají součástí naší sdílené rozmluvy díky medialistickým prostředníkům typu Jiráska, skrze analogické užití středověk a naší současnost propojují. Zkoumáním středověkých artefaktů a čtením středověkých textů, v nichž lidé jiné epochy jednájí jinak, než bychom čekali, pro sebe podle Ridera otevíráme nové možnosti k existenci ve světě, doslova pro sebe nacházíme „nový slovník“ (Rider 2015, s. 170; srov. Rider 2020). Těmto novým možnostem, slovům a konceptům otevíráme svůj mozek, způsobujeme, že naše neurony tvoří nová spojení, když se vždy neúplně verbální či vizuální reprezentace snaží doplnit, vytvořit z nich kontinuitu. Totéž podle Ridera platí i v případě pocitů, o nichž ve středověkých textech čteme (Rider 2015, s. 159–167).

Vymaní-li se středoškolský model literárních dějin z dlouho vžitých teleologických konstrukcí, v nichž se oba póly vnímání středověku zabarvují spíše negativně a epocha se stává nepřekonatelně cizí a paradoxně zároveň triviálně nezajímavou dobou nadvlády „křesťanského světonázoru“ vnímaného jako monolit či jako černobílá šablona, vezmou-li učitelé na milost středověké písemnictví navzdory lingvistickým překážkám, upustí-li občas od chronologického přístupu výkladu ve prospěch tematického a naučí-li se v těchto textech objevovat prvky, které činí literární text uměleckým dílem přístupným i pro dnešní publikum (zejména ty spojené s řečí a vahou slov), mohla by být lakuna v kánonech zaplněna, anebo alespoň v těch několika hodinách, které na středověk při výuce zbývají, reflektivně uchopena. Zda se to stane, je už na jednotlivých učitelích.

LITERATURA

Primární zdroje

Cæsarius z Heisterbachu: *Vyprávění o zázracích.*

Středověký život v zrcadle exempel, ed. a přel.

Jana Nechutová. Vyšehrad, Praha 2009.

Erben, Karel Jaromír (ed.): *Výbor z literatury české. Díl druhý. Od počátku XV. až do konce XVI. století.* České museum — František Řivnáč, Praha 1868.

Chrétien de Troyes: *Cligés. Román lásky*

a cti, přel. Jiří Konůpek. Odeon, Praha

1967.

Jirásek, Alois: *Staré pověsti české.* J. R. Vilímeck,

Praha 1894.

Jirásek, Alois: *Staré pověsti české,* ed.

Karel Komárek. Nadační fond Česká

knihnice — Ústav pro českou literaturu AV ČR — Host, Praha — Brno 2019.

Kolár, Jaroslav — Nedvědová, Milada (eds.): *Próza českého středověku*. Odeon, Praha 1983.

Loriš, Jan (ed.): *Sborník hraběte Baworowského*. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1903.

Petrů, Eduard — Marečková, Dagmar (eds.): *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*. Odeon, Praha 1984.

Sekundární zdroje

Bildhauer, Bettina: Medievalism and Cinema. In: Louise D'Arcens (ed.): *The Cambridge Companion to Medievalism*. Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 45–59.

Bremond, Claude — Le Goff, Jacques — Schmitt, Jean-Claude: *L'exemplum*. Brepols, Turnhout 1982.

Carroll, Shiloh: *Medievalism in A Song of Ice and Fire and Game of Thrones*. D. S. Brewer, Cambridge 2018.

Curtius, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*, přel. Jiří Pelán, Jiří Stromšík, Irena Zachová. Triáda, Praha 1998.

Deči, Vojtěch: *Literární a mytologické osudy postavy praotce Čecha*. Diplomová práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, Praha 2022 <<https://dodo.is.cuni.cz/handle/20.500.11956/171588>> [30. 9. 2023].

Dědinová, Tereza: Neostrá množina literární fantastiky. Snad neapologetická odpověď Pavlu Šidákovi. *Česká literatura* 66, 2018, č. 1, s. 101–105.

Dědinová, Tereza: *Po divné krajině. Charakteristika a vnitřní členění fantastické literatury*. Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2015.

Deszcz-Tryhubczak, Justyna — Zarzycka, Agata: On Alien Alders: The Erl-King Inspirations in Andrzej Sapkowski's Witcher Saga. In: Lars Schmeink — Astrid Böger (eds.): *Collision of Realities: Establishing Research on the Fantastic in Europe*. De Gruyter, Berlin 2012, s. 187–204.

Freedman, Paul — Spiegel, Gabrielle M.: *Medievalisms Old and New: The Rediscovery*

Tichá, Zdeňka (ed.): *Tristram a Izalda*. Mladá fronta, Praha 1980.

Tyl, Josef Kajetán: *Sebrané spisy Josefa Kajetána Tyla. Díl III. Spisy dramatické*, ed. František Sekanina. Kočí, Praha 1907.

Wolfram von Eschenbach: *Parzival*, přel. Jindřich Pokorný. Aula, Praha 2000.

of Alterity in North American Medieval Studies. *The American Historical Review* 103, 1998, č. 3, s. 677–704.

Goerlitz, Uta — Heimschrott, Stefanie — Vogelsang, Klaus: Altgermanistik und Deutschunterricht. Relevanz und Schulbezug im germanistisch-mediävistischen Curriculum. Überlegungen und Impulse. In: Detlef Goller — Sabrina Hufnagel — Isabell Brähler-Körner (eds.): *Helden in der Schule. Akten der Tagung Kloster Benz* 2014. University of Bamberg Press, Bamberg 2017, s. 323–341.

Gurevič, Aron Jakovlevič: *Kultura a společnost středověké Evropy očima současníků. Exempla 13. století*, přel. Jitka Komendová. Argo, Praha 2022.

Hannam, Fraser Douglas — Laura, Ronald Samuel: Reflection of the Potential Role a Narrative Can Play to Enhance Pedagogic Efficacy. *IJRDO Journal of Educational Research* 2, 2017, č. 8, s. 222–243.

Hannam, Fraser Douglas: Teaching through Narrative, 2015 <<https://eric.ed.gov/?id=EJ1091524>> [30. 9. 2023].

Holmes, Olivia: *Boccaccio and Exemplary Literature: Ethics and Mischief in the Decameron*. Cambridge University Press, Cambridge 2023.

Hník, Ondřej: *Didaktika literatury: výzvy oboru. Od textů umělecké povahy k didaktice estetickovýchovného oboru*. Univerzita Karlova, Praha 2021.

Jaluška, Matouš — Hrdlička, Josef: Způsoby hrdinství v evropské poezii. In: Josef Hrdlička — Matouš Jaluška — Martin Pšenička (eds.): *Hrdinové v básních*. Univerzita

- Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2017, s. 7–58.
- Jaluška, Matouš — Šorm, Martin:** Řeči o lásce a smrti. Příběh Tristana a Isoldy jako didaktická výzva. *Svět literatury* 26, 2016, č. 54, s. 119–134.
- Jaluška, Matouš:** Různí Rolandové. Rukopisné verze středověkých textů a co s nimi? *Český jazyk a literatura* 70, 2019a, č. 3, s. 129–134.
- Jaluška, Matouš:** Slova. In: Matouš Jaluška (ed.): *Nebe, peklo, poezie. Reformace z různých stran*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2019b, s. 11–80.
- Janáčková, Jaroslava:** Alois Jirásek. Melantrich, Praha 1987.
- Katalog požadavků k maturitní zkoušce — český jazyk a literatura. MŠMT, CZVV, Praha 2016 (platný od školního roku 2017/2018) <https://www.msmt.cz/uploads/O21/O211/katalogy_zkousek_k_MZ/Katalog_pozadavku_od_2018_z_CJL.pdf> [30. 9. 2023].
- Kaufman, Amy S.:** Medieval Unmoored. In: Karl Fugelso (ed.): *Studies in Medievalism XIX: Defining Neomedievalism(s)*. D. S. Brewer, Cambridge 2010, s. 1–11.
- Kolár, Jaroslav:** Zábavná četba pro lid pobělohorské doby v obrozené literatuře. *Česká literatura* 7, 1959, č. 4, s. 414–425.
- Kolár, Jaroslav:** *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*. ČSAV, Praha 1960.
- Kolár, Jaroslav:** *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře*, ed. Lenka Jiroušková. Atlantis, Brno 1999.
- Komberec, Filip:** *Co už tu zbývá z Karla Čapka? Nad autorovým dílem v kontextu středoškolského vzdělávání*. Cherm, Praha 2018.
- Králiková, Andrea — Marková, Jana:** Číst, pochopit, interpretovat. Literární prozaický text ve výuce cizího jazyka a ve výuce literatury. *Slovo a smysl* 20, 2023, č. 42, s. 108–130.
- Kremer, Jan:** Historická herní studia. Nástin badatelského pole. *Historie — otázky — problémy* 13, 2021, č. 2, s. 11–35.
- Kučerová, Eva:** *Slovanská mytologie v díle Juraje Červenáka*. Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury, Hradec Králové 2020 <<https://theses.cz/id/qu86cl/>> [30. 9. 2023].
- Lederbuchová, Ladislava:** *Literatura ve škole. Četba žáka a didaktická interpretace uměleckého textu v literární výchově na 2. stupni základní školy a v odpovídajících ročnících víceletého gymnázia*. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň 2010.
- Mírvaldová, Hana:** Kronika o Bruncvíkovi z hlediska folklorní pohádky. *Česká literatura* 28, 1980, č. 2, s. 146–154.
- Mochocka, Aleksandra:** The Witcher Adventure (Board) Game in the Witcher Transmedia Universe. In: Irena Barbara Kalla — Patrycja Poniatowska — Dorota Michułka (eds.): *On the Fringes of Literature and Digital Media Culture: Perspectives from Eastern and Western Europe*. Brill Rodopi, Leiden — Boston 2018, s. 105–122.
- Neecke, Michael — Scheffler, Monika:** We Don't Need Another Hero! Zur Vermeidung der Heldenfalle im schulischen Mittelalter-Unterricht. In: Detlef Goller — Sabrina Hufnagel — Isabell Brähler-Körner (eds.): *Helden in der Schule. Akten der Tagung Kloster Benz 2014*. University of Bamberg Press, Bamberg 2017, s. 151–161.
- Nodl, Martin:** *Středověk v nás*. Argo, Praha 2015.
- Pelcová, Naděžda:** Jak jinak myslet jinakost? In: Lea Květoňová a kol.: *Stejně a jiné ve filosofické a speciálněpedagogické reflexi. Inkluzivní škola*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Praha 2019, s. 61–68.
- Peterka, Josef:** *Teorie literatury pro učitele*. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2001.
- Pugh, Tison — Weisl, Angela Jane:** *Medievalisms: Making the Past in the Present*. Routledge, London — New York 2013.
- Rejzlová, Vendula:** Letem středověkým světem. Glosy k výuce starší české literatury na současných středních školách. *Český jazyk a literatura* 73, 2022, č. 1, s. 21–27.
- Rider, Jeff:** Other Voices: Historicism and the Interpretation of Medieval Texts. *Exemplaria* 1, 1989, č. 2, s. 293–312.
- Rider, Jeff:** Spoons, Whorls, and Caroles: How Medieval Artefacts Can Help Keep Your Brain on Its Toes. In: Juliana Dresvina — Victoria

Blud (eds.): *Cognitive Sciences and Medieval Studies*. University of Wales Press, Cardiff 2020, s. 217–235.

Rider, Jeff: The Middle Ages Are within Your Grasp: Motor Neurons, Mirror Neurons, Simulacra, and Imagining the Past. *Medievalism* 24, 2015, s. 155–175.

Spunar, Pavel: Středověké národní literatury. In týž (ed.): *Kultura středověku*. Academia, Praha 1995, s. 161–180.

Svobodová, Andrea — Šimek, Štěpán: *Elektronický slovník staré češtiny. Soupis pramenů a zkratek*. Ústav pro jazyk český AV ČR, oddělení vývoje jazyka, Praha 2022 <<https://vokabular.ujc.cas.cz/soubory/essc/essc-soupis-pramenu-a-zkratek.pdf>> [30. 9. 2023].

Šidák, Pavel: Apogetika fantastické literatury. *Česká literatura* 63, 2015, č. 2, s. 183–211.

Šidák, Pavel: Vypravěčský komentář. Poučovat, přesvědčovat, vychovávat. In: Alice Jedličková (ed.): *Narativní způsoby v české próze 19. století*. Ústav pro českou literaturu AV ČR — Karolinum, Praha 2022, s. 81–150.

Šmahelová, Hana: Bruncvík po dvaceti letech. *Česká literatura* 47, 1999, č. 5, s. 540–546.

Šnircová, Soňa: *Girlhood in British Coming-of-Age Novels: The Bildungsroman Heroine Revisited*. Cambridge Scholars, Newcastle upon Tyne 2018.

Šorm, Martin: Conflicting Popular Culture — Populism and Public History: Vlastimil Vondruška and the Instrumentalization of the Middle Ages. *Bohemia* 61, 2021, č. 1, s. 35–48.

Štěpáník, Stanislav: Vliv nové podoby maturitní zkoušky z českého jazyka a literatury na vyučování ve výpovědích učitelů. *Pedagogická orientace* 28, 2018, č. 3, s. 435–471.

Vidmanová, Anežka: *Laborintus — latinská literatura středověkých Čech*. Koniasch Latin Press, Praha 1994.

Vilíkovský, Jan: Zapomenutý rukopis Jiříkova vidění. *Listy filologické* 65, 1938, č. 4–5, s. 348–355.

Vlček, Jaroslav: *Dějiny české literatury I*, ed. Olga Svejková a František Svejkovský. SNKLHU, Praha 1960.

Vojtíšek, Ondřej: Analýza seznamu děl k maturitě, 2021 <<https://ucll.ff.cuni.cz/studium/ucitelstvi-didaktika/>> [30. 9. 2023].

Vojtíšek, Ondřej: Metodologické vlivy v současných didaktických interpretacích na střední škole. *Slovo a smysl* 16, 2019, č. 31, s. 209–224.

Weitbrecht, Julia: Genealogie und Exorbitanz. Zeugung und (narrative) Erzeugung von Helden in heldenepischen Texten. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 141, 2012, s. 281–309.

Williams, Paul D.: Story-Telling in Lectures: How a Narrative Pedagogy Can Create Meaning for Students in Large Group Settings. In: Christopher Klopfer — Steve Drew (eds.): *Teaching for Learning and Learning for Teaching: Peer Review of Teaching in Higher Education*. Sense, Rotterdam — Boston — Taipei 2015, s. 189–207.